

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

170. SZ.

**A NAGYENYEDI BETHLEN-KOLLÉGIUM
IFJÚSÁGÁNAK IRODALMI TÖREKVÉSEI
A REFORM-KORSZAK KEZDETÉN**

ÍRTA

VITA ZSIGMOND

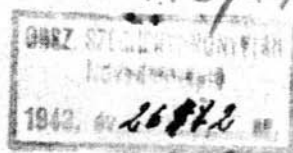

KOLOZSVÁR, 1943

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

11.213/170

Felelős kiadó: Dr. Szabó T. Attila

Minerva R.-T. Kolozsvár. 3476.

(Nyomdai f. v.: Major József)

Az 1820-as és 30-as évek a Bethlen-kollégium életébe olyan szellemi mozgalmakat, heves harcokat hoznak, amelyek messzire kihatnak az egész környező társadalomra és egyúttal jellemzően világítják meg a korabeli erdélyi életet, az évtizedeken át forrongó törekvéseket. A reformkorszak elején válik Alsófehér megye valóban Erdély vezető politikai megyéjévé és a Bethlen-kollégium tekintélyével együtt ismét megnő Nagyenyed jelentősége, hiszen vezérei, br. Kemény Dénes és Szász Károly innen irányítják a politikai küzdelmeket. A kollégiumi mozgalmak súlyos politikai ellentétekben, elkeseredett harcokban robbantak ki, amelyek éveken át egész Erdélyt nyugtalanították, de irodalmi és közművelődési szempontból a harcok mögött csendesen fejlődő ifjúsági önképzőkori törekvések jelentősebbek. Ezekben kezd kibontakozni egy új nemzedék szellemi arca, egy új nemzeti és irodalmi fel fogás, amely az 1840-es években az egész erdélyi életet lázba hozza. A Bethlen-kollégiumi ifjúsági mozgalmak és a Szász Károly körüli harcok nagyjában összeesnek a debreceni ifjúság önképzőkori szervezkedéseivel, a Lant megindításával és Péczeli Józsefnek tanártársaival való küzdelmeivel. A körülmények, a szellemi indítók és célok meglepően hasonlóak és a debreceni ifjúság példája bizonyára serkentőleg is hathatott az enyedire. Sajnos azonban a korabeli Bethlen-kollégiumi jegyzőkönyvek elpusztultak, és így csak Gáspár János hagyatékából és egy néhány későbbi előterjesztésből és újsághírből próbálhatjuk meg magunk elé állítani a kollégiumi eseményeket. A Bethlen-kollégium belső szellemi fölfrissülése Hegedüs Sámuel és Koteles Sámuel tanári munkásságával már a század második évtizedében megindult.

HEGEDÜS SÁMUEL (Enyeden 1814—1829 között) a nemzeti történelem tanításával és művészetszeretetével hatott az ifjúság szellemére, szervező tehetsége az egész kollégiumi életben nyomot hagyott. Herepei Ádám után ő irányítja, vezeti Kőrösi Csomának a magyarok őshazája felé forduló érdeklődését. 1820-ban az ő biztatására kezdi meg az ifjúság a Bethlen Gábor emlékünnepek rendezését. Ezek az ünnepek egyre fényesebb nemzeti, hazafias ünnepélyekké nővik ki magukat. Az ifjúság az ünnepélyeken szónoklatokkal, szavalatokkal, zene- és énekszámokkal lép fel, önálló szereplésekhez szokik és megerősödik benne történelmünk tisztelte. A történelmi tudat erősíti az ifjúság kötelességérzetét, a nemzeti célok felé törő tettvágyat. Mint BARABÁS MIKLÓS írja:¹ „... áldott jószívű, nemeslelkű ember, aki a művészeteket nagyon szerette és nagyon melegen tudta az embert buzdítani.”

¹ Barabás Miklós emlékiratai. Közli Kézdi Kovács László. 14. l.

Hegedüs figyelmes szemét és kezdeményező szerepét mindenféle megláthatjuk. Nemcsak Barabás Miklós rajzoló és festő tehetségét támogatta, hanem hatása volt a kollégiumi ének- és zenetanításra is. Id. ZEYK JÁNOS emlékiratai szerint a kollégiumi ének- és zenekar ugyan már a XVIII. század végén is gyakran szerepelhetett ünnepélyek, temetések alkalmával, de Hegedüs újabb zeneszerszámokat hozatott és kifejlesztette a sokáig híres ifjúsági zenekart. Ez a zenekar szerepelt a Bethlen-ünnepségeken, valamint az 1826-i kollégiumi alapkö-lététel alkalmával.

Az új kollégiumi korszak kezdetének legfeltűnőbb külső jelét az 1826-i alapkö-léteteli ünnepségben láthatjuk. A kollégium fejlődésével úgy látszik ekkor vált szűkké az ó-kollégium s így szükségessé vált a hatalmas kelet-nyugati szárny megépítése. Az 1826. szeptember 16-án lefolyt ünnepség részletes leírását Nagy Elek kollégiumi diáknak Kovács Dániel martonfalvi birtokoshoz írt levelében olvashatjuk.² Eszerint 10 órakor „az egész tanuló ifjúság zászlókkal beindult a Templomba“ és ott „elkezdődött a szép musika“. „Azután a musikát felváltotta a szép Musikális énekes harmonia — melyre professor Hegedüs... igen pompás predicationt tartott“. A templomozás után az alapkö letételénél is énekel az ifjúság, este pedig „a főbb hazafiakat énekkel musikával — s éllyen kiáltással meg tisztelte és az egész várost végre illy nagy ceremóniával bé járta.“

Mindezekből kitűnik egyrészt Hegedüs Sámuel szerepe, másrészt viszont az, hogy a kollégiumi ének- és zenetanítás mindinkább beleviszi ifjúságunkat a nemzeti életbe, tevékeny szerepet ad neki és közel viszi nemzete nagyjaihoz.

Ugyancsak Hegedüs munkásságához kapcsolódik a következő évben (1827) a kollégium felenyedi papirmalmának, 1828-ban viszont a kollégiumi nyomdának felállítása. A kollégiumi nyomda felállítása kétségkívül fellendíti a kollégiumi szellemi munkát. Itt jelennek meg ezután a tanárok tudományos munkái, tankönyvei, itt kap lehetőséget az ifjúság is irodalmi próbálkozásainak kinyomatására. A kiváló tanárok mellett az 1830-as, 40-es években a kollégiumi nyomda is elősegíthette a Bethlen-kollégiumban tanuló irodalmi tehetségek fejlődését.

Néhány évvel Hegedüs után jött a kollégiumhoz KÖTELES SÁMUEL (1817—1831 között enyedi tanár) a bölselet tanára. 1818-ban kezdett el tanítani, kizárólag magyar nyelven és így az ifjúság gondolkozására nagy hatással kellett lennie. Szász Károly szerint jól tudta, „hogy a deák nyelv uralkodása — egy gyalázatos bilincs, melyet a setét századok vaksággal párosult vadsága vert a magyar genius szárnyára... Azt akarta, hogy a magyar ifjú keblének fakadó érzéseit magyar lanton zengje ki hazájának s bevezetőjében ugyan az ifjú Scipio a görög és római világ nagy lelkeinek Pantheonában: de csak azért, hogy az erős szót megtanulja, azt a gyuladó lángot hozza vissza honához s nemzetéhez, mely a hajdankor szebb lelkeinek tulajdona.“³

² Fogarassy Albert ny. rektor-professor kéziratosa munkája alapján. Szívességgéért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

³ Szász Károly: *A derék ember és ritka érdemű tanító képe.* 28—9.

Hegediüs és Köteles tehát a gépies, latin nyelvű magoltatás, a vég nélküli nyelvi magyarázatok és a botozással való büntetés helyett behozták a magyar nyelven folyó tanítást és a személyes nevelést. Erkölcsei példákkal és a történelemmel ébresztik, edzik az ifjúság szellemét, a nemzeti nyelv művelése, az irodalom és mindezen át az életben reájuk váró kötelességek felé fordítják. Velük szemben azonban még többségben voltak a konzervatív szellemű tanárok, a régi rendszer hívei. A régi és az új nevelési és politikai felfogás közötti összeütközés Szász Károly fellépésével tört ki a tanári karban.

Szász KÁROLY 1822-ben Mohai Károly utóda lett a jogi tanszéken. Jogi előadásai mintegy másfél évtizeden keresztül a politikai és nemzeti gondolkodásnak valóságos iskolája lehettek tanítványai számára. Az erdélyi jog történeti fejlődéséről beszélve rámutatott arra, hogy az erdélyi önállóság hogyan szűnt meg fokozatosan, a bécsi udvar törekvései hogyan nyomták el teljesen a nemzeti életet és így az önkényes kormányzásnak milyen szomorú következményei lettek. Szász Károly szakított a régi, merev előadó modorral,⁴ tanítványaival közvetlen kapcsolatokat keresett, lakásán maga köré gyűjtötte őket és állandó beszélgetésekkel, vitatkozásokkal irányította fejlődésüket. Szász Károly házában nyerte br. Kemény Zsigmond az első irodalmi irányítást; ez egész életére kihatott. Itten élesedett történelmi érzéke, gondoltak ismeretei és fejlődött ítélőképessége. De Szász Károly tovább ment: tanítványait a márkális-székre, megye-gyűlésekre is felvitte, és így azok valóban megismerhették a nemzeti életet.

A történelem tanulása mellett a jogtörténelem tanulmányozása fejlesztette az ifjúság gondolkozását és ébresztette benne az alkotmányosság, a nemzeti szabadság érzését. Szász Károly harcos, szókimondó természete, úgy látszik, nem riadt vissza a korabeli politikai kérdésekre vonatkozó éles ítéletektől, kifakadásoktól vagy buzdító szavaktól sem. Így lett az ifjúság nagy részének valóságos bálványa és mintaképe, másrészt pedig így kelthette fel egyes tanártársainak irigységét.

De Szász Károly tanítványainak nemcsak történelmi és jogi érzékét fejlesztette, hanem az ifjúság egész műveltségének, világnézetének és törekvéseinek kialakítására is nagy hatással volt. Emelkedett, bölcselő szempontból nézte az életet és annak örökérvényű célokat akart kitzúzni. Az emberi szellemet olyan nagy kincsnek tekintette, amely mindig az anyagi erő fölé emelkedik. A szellemi erőben való hit lelkesítette küzdelmeiben és ezért kötelességének tartotta egyszersmind azt is, hogy az emberi haladásért és nemzete alkotmányáért, szabadságáért harcoljon. Tudásával együtt Szász Károly az erkölcsi szilárdságra is példát nyújtott és így tanítványaiba a szabadságért való lelkesedés és a jogokhoz való ragaszkodás mellett a kötelességérzetet és az áldozatkészséget is beoltotta.

Szász Károly előadásai, beszélgetései, valamint az egyre zajosabbá váló megyegyűlések elsősorban a liberális társadalmi és politikai

⁴ Perjogi előadásait kéziratból legutóbb Bónis György tette közzé (*Erdélyi perjogi emlékek* Kolozsvár, 1942. 55—145. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása) [A szerk.].

eszmékkel nyugtalanították az ifjúság kedélyvilágát és ennek természetes az egész főiskola életét megzavaró következményei voltak. A kor politikai küzdelmei és Szász Károly közéleti szereplése a nemzeti történelem iránt már úgyszólván érdeklődő ifjúság figyelmét még határozottabban a nemzeti műveltség kérdései felé fordították. Szász Károly magyar nyelvtani kérdésekkel is foglalkozott, tanítványaival együtt olvasta a klasszikus és újabb költőket, Kemény Zsigmonddal együtt lelkesedett Vörösmarty költeményeiért. Szász Károly munkásságának tehát az ifjúság magyar nyelvi és irodalmi tanulmányaiban is meg volt a hatása. Gáspár János kéziratok jegyzeteiből láthatjuk, hogy az 1830-as években a diákok már sokat olvasták Kölesey és Vörösmarty műveit lemásolgatták, szavalták őket és romantikus lelkesedéssel teltek meg.

A romantikus irodalom fölkeltette a hazai föld szeretetét és bámulatát, fölébresztette a szülőföld, a haza megismerésének vágyát. Romantikus költőink példája költői, irodalmi próbálkozásokra serkentett és mivel Erdélyben akkoriban írókról és irodalmi életről még nem lehetett beszélni, minden irodalmi hajlamú fiatalember kötelességének érezhette, hogy a nemzeti irodalom megteremtésében résztvegyen. Hiszen az Erdélyi Híradó akkoriban megindított melléklapjának, a Nemzeti Társalkodó-nak, munkatársai is még csak a nemzeti műveltséget ébresztgető tanárokból, papokból, műveltebb birtokosokból, tisztviselőkből kerültek ki. Ezeknek a munkatársaknak tanultságuk, tudásuk ugyan lehetett, de az írói hivatást még a jó szándék, az írni akarás pótolta bennük. Az igazi írói tehetségek csak valamivel később tűntek föl.

A korabeli erdélyi szellemi légkör tehát könnyen csábíthatta az enyedi ifjúságot is irodalmi próbálkozásokra, de az irodalmi törekvéseket a kollégium hagyományai is megerősíthették. Hiszen 1791-ben a Bethlen-kollégiumban alakult meg az egyik első magyar ifjúsági önképző-társaság és a közös munkának eredménye 1792-ben meg is jelent a Próba című zsebkönyvben. Akkoriban a kollégiumi ifjúság Molière műveinek meg más francia és német daraboknak a lefordításával tűnt fel. Így akart az iskolai színelőadások, sőt bizonyára a kolozsvári színtársulat előadásainak számára is darabokról gondoskodni és így akarta egyúttal nyelvünket is fejleszteni. Az iskolai színi előadások azonban az 1800-as években megszűntek és most már a kolozsvári színtársulat látogatott el közbe-közbe Enyedre. Az ifjúságnak ez a munkája így feleslegessé vált és egyidőre el is hallgatott. A romantikus érzelmi fellángolás inkább a költészetnek kedvezett és az erdélyi ifjúságot is versírásra serkentette.

Széchenyi fellépése, az Akadémiának, majd pedig a Nemzeti Kaszinónak megalapítása viszont az akadémiai törekvéseket, az egyesületek alapításának vágyát keltette fel mindenfelé. Széchenyi hírneve Erdélybe is hamar eljutott. Példáját követni igyekeztek. Nemesek a kaszinóknak, olvasó-egyleteknek, későbbben pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek megalapításában találkoznak mindegyre Széchenyi hatásának szellemi hullámaival, hanem ugyanaz a gondolat bukkan föl

sok helyt még előbb az ifjúsági önképzőkörök megszervezése alkalmával.

Az ifjúsági olvasóegyletek, illetőleg önképzőkörök egynehány erdélyi kollégiumunkban előbb alakultak meg, mint a városi kaszinók. A kolozsvári református kollégium ifjúsága például már 1829-ben jelentette az *Aglája* című zsebkönyvet, 1830-ban olvasóegyletet szervezett és a következő évben Széchenyi Hitel-ét tanulmányozta. A társaság tagjai együtt olvasnak, beszédeket mondanak, vitatkoznak és továbbfolytatják irodalmi kísérleteiket. Az ifjúság kezdetben az általános emberi boldogságon ábrándozik, az erkölcsi jólétet és a lelki erőt akarja összejöveteleivel fejleszteni, később azonban határozottabb célok felé fordul és elsősorban a nemzeti művelődést akarja fejleszteni. Romantikus költőink olvasása, majd pedig br. Wesselényi Miklós politikai szereplése egyre nyugtalanabbá, forrongóbbá teszi az ifjúságot. A szabadság eszméi 1835-ben már úgy magukkal ragadják az ifjúságot, hogy a politikai vezéreket üdvözölni akarja. Méhes Sámuelnek ezért közbe kell lépnie. Ellenőrzésével ezután tovább folyik az irodalmi munka.⁵

A kolozsvári unitárius kollégiumban szintén az 1820-as évek végén indul meg az ifjúság önképző tevékenysége.⁶ GÁLFY SÁNDOR társaival 1829-ben irodalmi kört alkot, amelynek tagjai irogatnak, munkáikat megbírálják és vitatkozásokat rendeznek. A következő évben újságokat, folyóiratokat, majd szépirodalmi és tudományos munkákat hozatnak. Együtt olvasnak, az új irodalmi munkákat megtárgyalják és igyekeznek idegen nyelveket is tanulni. 1834-ben Kriza János újjászervezi a társaságot és annak munkássága most még nagyobb lendületet vesz. Egész kis irodalmi társaság alakul itt most ki és 1839-ben megjelenteti a *Remény* zsebkönyvet. Krizának és Szentiváninak a neve a zsebkönyvnek nemcsak itthon biztosít sikert, hanem még Toldy Ferenc is örömmel üdvözlí a friss, erdélyi népies hangot.

Még valamivel előbb, 1824-ben, alakult meg a székelyudvarhelyi kollégium szavalati és irodalmi egylete. Az egylet tagjai főleg a szónoklást gyakorolták és fordításaikkal stílusukat fejlesztették. Jelentősebb tehetség azonban nem tűnt ki közülük.

Az ifjúsági önképzőköröket e szerint mindenütt a nemzeti irodalom szeretete és a magyar műveltség szolgálata keltette életre. Az új szellem lengedezését az ifjúság tehát már az 1830-as évek elején megérezte és az eszmék megvalósításához egy-egy helyt előbb fogott nozza, mint a városi polgárság. A jövő feladataira a nemzeti élet ismeretével és erkölcsi felelősségtudatával akart fölkészülni. Ezért vetette rá magát olyan mehnőn Széchenyi munkáira, ezért szavalt hazafias lelkesedéssel Kölcsey és Vörösmarty költeményeit, véste szívébe a *Himnusz* és a *Szózat* ígét.

⁵ Török István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. Kolozsvár, 1905. III, 157—64.

⁶ Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. Kolozsvár, 1935. 150—61.

Az ifjúsági önképzőkörök kezdetben egészen irodalmi jellegűek voltak és főleg az együttes olvasással segítették elő az eszmék terjedését. Előkészítették a városi kaszinókat. Ezeknek megszervezése csak 1832—33-ban indult meg Kolozsvárt, Nagyenyeden, Tordán, majd egész Erdély-szerte. A városi kaszinók alapításában ugyanazt az erkölcsi komolyságot és felelősségérzetet érezzük meg, mint az önképzőkörök esetében, de az előbbieket élete hamarosan egészen a politikai mozgalmakhoz kapcsolódott. A politikai és társadalmi célkitűzések a kaszinókban alakultak ki és minthogy művelődéstörterjesztő szerepüket később nagyobbreszt elejtették, lassanként jelentőségüket is elvesztették. Az önképzőkörök fejlődése is hasonló úton haladt. Az 1834-i országgyűlés, br. Wesselényi Miklós, majd Kossuth fellépése zajos vitatkozásokkal töltötte meg ifjúsági egyesuleteinket. A liberális eszmék természetesen az ifjúságban lángoltak fel leginkább és ezeknek így döntő szerepük lehetett az 1840-es évek fiatalsága életfölfogásának kialakulására. De éppen ezek a mozgalmak bénították meg többnyire az ifjúság irodalmi önképző tevékenységét. A kezdet éveiben azonban a fiatal erdélyi írónemzedék is ezekben az önképzőkörökben nyerte az első biztatásokat, itt alakultak ki életcéljai, eszményei, itt tisztult ki irodalmi felfogása is. Ahol önállóbb írói tehetségek összetartották a kör tagjait, mint a kolozsvári unitárius kollégiumban, ott az irodalmi munka szépen fejlődött és a nyilvánosság előtt is elismerést nyert. Ott tűntek föl az első székely népies írók, Kriza és Szentiváni, kik szerencsésebb körülmények között a már-már fejlődésnek induló erdélyi irodalomnak magját alkothatták volna.

2.

A kolozsvári unitárius kollégium mellett a nagyenyedi Bethlen-kollégium önképzőkörének volt jelentősebb irodalmi szerepe. Az 1830-as években innen lépett ki az irodalmi életbe br. Kemény Zsigmond, Gáspár János, Mentovich Ferenc, valamivel később pedig Czákó Zsigmond, ifj. Szász Károly és Salamon Ferenc. A testvérország önképzőköreiben nevelkedő „Fiatal Magyarország“-nak megfelelőleg e két-három intézetben szinte-szinte az erdélyi irodalmi életet megteremtő „fiatal Erdély“-ről beszélhetnénk, ha az erdélyi fiatal nemzedék tagjai, különböző életutakon haladva, hamarosan szét nem szóródnak.

A Bethlen-kollégiumi ifjúságnak egy csoportja VÁRÓ FERENC szerint már 1830-ban önképző-társasággá szervezkedett.⁷ A társaság tagjairól és munkásságáról azonban sajnos ő sem írt semmit, és így ezt az adatot bizonyos kétkedéssel kell fogadnunk. Váró Ferenc adatának bizonyára van valamilyen alapja, de határozott egyesület formájú társaságról ebben az időben valószínűleg még nem beszélhetünk. Ez főként br. Kemény Zsigmond életrajzából tűnik ki. BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMONDOT ugyanis 1830 őszétől kezdve négy éven át a kollégium felsőéves hallgatói között találjuk. Nemcsak Kemény Zsigmond tekintélyt pa-

⁷ A Kemény Zsigmond Önképzőkör Emlékkönyve. Nagyenyed, 1909. 7.

rancsoló egyénisége és Szász Károllyal való benső kapcsolatai alapján, hanem egykorú följegyzéseiből is tudjuk, hogy Kemény az ifjúságnak egyik vezetője volt. Így például az 1833-ban társaival együtt gyűlést tartott és azon vádoló iratot szerkesztett Péterfi Albert tanár ellen. Az iratot azután az ifjúság szobáiban körözte aláírás végett. Bizonyosnak vehetjük tehát, hogyha a Bethlen-kollégiumban 1830-ban önképzőkör alakult volna, annak vezetői között elsősorban a br. Kemény Zsigmond nevét találnók. Erről azonban nincsen említés br. Kemény Zsigmond életrajzában. Papp Ferenc csak annyit szól erről a kérdéssel, hogy „az ifjú báró egyénisége hamar kinőtt az önképzőkör keretéből”.

Az 1830-ban megalakult társaság valószínűleg még nem lehetett egészen önképzőkör jellegű, hanem inkább olvasókör, amely egy „olvasó-lakban”, kaszinóban lehetőséget nyújtott a lapok, folyóiratok olvasására. Erre következtethetünk PAPP FERENC-nek egy adatából.⁸ E szerint ugyanis SZABÓ GYÖRGY enyedi tanár naplójegyzeteiben említi, „hogy az enyedi kaszinónak, melyet id. Szász Károly 1830-ban alapított, a helybeli és vidéki urakon kívül főképp deákok voltak tagjai”. Majd így folytatja: „A tanári kar nagyobb része... ellensége volt az újkori eszméknek, mindent elkövetett a forradalmi szellem elnyomására; az ifjúsági olvasókörnek nem adott helyiséget az intézetben” (Az aláhúzás tőlem van.). Szabó György tehát valószínűleg az 1830-ban megalapított ifjúsági olvasókörre emlékezett, a városi kaszinót ugyanis csak 1832–33-ban alapította meg Farkas Sándor és Váradi Sámuel. Szabó György az 1825 utáni években volt nagyenyedi diák, 1830-ban Zeyk Dánielnél nevelő és így kilépett a kollégium kötelékéből. 1855-ben került ismét Enyedre, mint tanár.⁹ Ha naplóját csak ebben az időben írta, könnyen tévedhetett és összezavarhatta az eseményeket.

Szász Károly nem a városi kaszinót alapította, habár annak vezető tagjai között is ott találjuk, hanem az ifjúsági olvasótársaság eszméjét vethette föl és megalakulását támogatta. Hiszen maga Szász Károly lakása is egy kis olvasólak lehetett, ahol kedvelt tanítványai összegyűltek, hogy mesterükkel együtt olvassanak és irányítást nyerjenek. Egy kollégiumi kaszinónak és olvasókörnek eszméje talán éppen ezekből a beszélgetésekből pattant ki. De Szász Károly szerepére nézve határozottabb adatot is kapunk. Csorja Ferencnek 1836-ban Szász Károly ellen felhozott vádjai között ugyanis azt olvashatjuk, hogy „Szász az ifjúság számára »tudóstársaságot« (önképzőkört) alapított”.¹⁰ Habár a diákok kihallgatása ezt később megcáfolta, azt mégis könnyen elfogadhatjuk, hogy a gondolat Szász Károlytól indult ki.

A „tudóstársaság” azonban nem volt azonos az ifjúsági kaszinóval és annál valamivel később alakult ki. Csorja Ferenc csak 1831-ben lett nagyenyedi tanár, és így csak azután megindult önképzőköri szervezkedésre gondolhatott. Ifjúsági kaszinó, „olvasólak” azonban azelőtt is volt. Ezt bizonyítja GÁSPÁR JÁNOS-nak az olvasókör történetéről szóló

⁸ Papp Ferenc: *Br. Kemény Zsigmond*. Bp., 1922. I, 82.

⁹ P. Szathmáry Károly: *A Bethlen-főtanoda története*. Nagyenyed, 1868. 34°.

¹⁰ Uo. 257.

jegyzetei is.¹¹ E szerint „az olvasótársulat a főtanács engedelmével alakult” és „minden diák tagja lehetett”. A tagok részvényt fizettek be, évenként kétszer gyűlést tartottak, hogy a társulat ügyeit intézzék. Tisztkára szeretett akarta megerősíteni, de vitatkozások indultak meg benne. Ezért 1834-ben bezárták. Az olvasóegyesület, mint GÁSPÁR JÁNOS egy helyt írja, „1835 január 25-én nyitattott ki ünnepélyesen, de a mely, fájdalom, Mártiusban már bezárodott ártatlanul”. Azzal a feltétellel nyitották meg, hogy „vitatkozások, melyekkel 1834-ben bezárt casinónk vádoltatott, ne legyenek”.

Eszerint a Bethlen-kollégiumi ifjúságnak 1830-tól kezdve valóban lehetett olvasó egyesülete; ez lapokat és esetleg könyveket is hozatott, eszmecserékre, vitatkozásokra adott lehetőséget. Irodalmi munkásságot azonban itt még nem fejtettek ki a tagok, ezért nem tudunk ezzel kapcsolatban semmit sem br. Kemény Zsigmond szerepléséről.

A kollégium belső életének és az ifjúságot mozgató kérdések teljes megismerése végett itt ki kell térnünk a Szász—Péterfi-féle vizsályra. Ez a vizsály az önképzőköri szervezkedéssel kapcsolatban az ifjúságot megosztotta, és egész munkásságát megzavarta, ezért az előzményekre is rá kell mutatnunk.

1827-ben a kollégiumhoz került PÉTERFI LÁSZLÓ mint a történelem, 1831-ben pedig PÉTERFI ALBERT mint az exegezis és a nyelvek tanára. Mindketten Debrecenben végeztek és a Kazinczy-ellenes debreceni iskolának voltak hívei. Mindketten a régi tanítási rendszert akarták megtartani, irtóztak minden újítástól és kizárólagosan a klasszikus nyelvek tanítását követelték. Mindketten és velük együtt a többi tanárok is a konzervatív politikai elveket védelmezték, féltékenyen nézték Szász Károly egyre növekvő befolyását és élesen szembeszállottak vele a következő években. A tanárok ellentétes fölfogása éveken át dúló adáz harcokat okozott. 1832-ben megindult a Szász Károly elleni vádaskodás hosszú sorozata, amely éveken keresztül elkeseredett harcban tört ki, az intézet belső nyugalma megzavarta és természetesen az ifjúság életére is kihatott. Először DEÉSI HOSSZÚ ISTVÁN, majd PÉTERFI ALBERT vádolta azzal SZÁSZ KÁROLYT, hogy „az ifjúságot tisztársai ellen ingerli”. Péterfi Albert 1833-ban szeptember 7-én ugyan mindent visszavont, belátván azt, hogy semmit sem tud bizonyítani, és hogy a librális szellemű gondnoki kar, amelynek élén ez időben br. Bánffy Ferenc, gr. Kendeffy Ádám, majd br. Wesselényi Miklós, br. Kemény Dénes, néhány év múlva pedig gr. Mikó Imre állott, Szász Károlyt pártfogolja és így hiábavaló a vádaskodása.

A következő években azonban mégis tovább folyt a harc és abba az ifjúság is belekeveredett. Szász Károly népszerűsége politikai elveinek terjedésével együtt ugyanis egyre nőtt. Az egyre zajosabb meggyűlések, az 1834-iki országgyűlés az ifjúság kedélyvilágát is fel-

¹¹ Gáspár János irodalmi hagyatéka a Bethlen-kollégium könyvtárában van elhelyezve K. 301. sz. alatt. Ebből a 3. sz. „Egy a collegiumi 1839—40. eseményeket tárgyaló magányos levél” és 11. sz. „Az ifjúsági olvasótársulat ügyében hozott ítélet elleni fellebbezés” című irata tárgyalja részletesen az ifjúsági önképzőköri mozgalmakat.

zaklatta, hazafias lelkesedése mind nyugtalanabbul tört ki és minden alkalmat megragadott a megnyilatkozásra. Az egész erdélyi életet két ellentétes táborra szakító politikai harcok hullámain nem lehetett többet a kollégium életétől távoltartani, különösen akkor, amikor az egyik legtekintélyesebb tanár, Szász Károly, éppen egyik vezére volt a szabadelvű politikának. Mint HEGEDÜS SÁMUEL írta, Szász Károlyt „belépésétől fogva az ifjúság nagyon szerette és becsülte, mint egy olyan szép és hasznos talentumú professorát, ki viszont vele humanitással bánt”.¹² Így természetes az, hogy Szász Károly az ifjúság előtt is hirdette a maga eszméit, a szabadságnak, az alkotmánynak tiszteletére nevelte és megerősítette benne az önkényes intézkedések elleni harcok ellenszenvét. Az áskálódást ez még inkább megerősítette és az összeütközések mind sűrűbbek lettek. 1834. január 28-án (P. Szathmáry szerint 1831-ben) lengyel foglyokat szállítottak keresztül a városon és az ifjúság olyan lelkesen mutatta ki rokonszenvét a szabadságharc áldozatai iránt, hogy már-már összeütközésre került a sor az ifjúság és a katonaság között. Szász Károly közbevetette magát egy elfogott ifjú, br. Bánffy Dániel érdekében, de hamarosan azzal vádolták meg, hogy az ifjúsággal meg akarta szöktetni a foglyokat. 1835. június 22-én „3 alsóosztálybeli gyermekek magokat a N. enyedi depot Comendáns Főhadnagynál katonáknak ajánlották”. Szász Károly elhamarkodottnak tarthatta tetteiket és kérte a tisztet, hogy a felesketést a szülők megérkezéséig függesse fel. Az ügynek ismét hosszú vizsgálat lett a következménye, mert úgy látszik Szász Károlyt azzal vádolták meg, hogy a katonaságról sértőleg nyilatkozott.

Mindez csak előkészítette a Szász Károly ellen támadó vihart. 1836-ban már feltornyosodtak az ellene emelt vádak. Tanártársai többek között azzal vádolták, hogy az ifjúságot a megyegyűlésre engedte, a felséges házról tiszteletlenül és sértőleg nyilatkozott, helyeselte a megyék ellenállását, demokratikus elveket hirdetett és azt mondta, hogy „a fejedelmek vannak a népekért és nem megfordítva”,¹³ és végül még istentagadással is megvádolták. Péterfi Albert az egész református lelkész kart Szász Károly ellen akarta úszítani és azt állította, hogy Szász a papi rend, az egyház és az uralkodó-család ellen beszélt. A főegyházi tanács br. Kemény Ferenc elnökletével bizottságot küldött a vizsgálat megejtésére, és az végül is tisztázta Szász Károlyt a vádpontok alól, valószínűleg főképpen azért, mert sokra becsülte Szász munkásságát. Nem akarta azt sem, hogy a kormány beavatkozzék az ügyekbe. A konzervatív körökben a kollégiumról így is az „istentagadás és demagogizmus” híre terjedt el és a kollégiumi diákság veszedelmes, eltévelyedett szelleméről a Mult és Jelen-ben több ízben olvashattunk.

A Szász Károly körüli harcokba az ifjúság is belekeveredett, hiszen már kezdetben olvashattuk azt a vádat, hogy Szász az ifjúságot izgatja,

¹² A nagyenyedi ev. ref. főiskolában mutatkozott események nyilvános Előterjesztése. Pest, 1842. 1—37.

¹³ P. Szathmáry Károly: i. m. 258.

politikai megmozdulásokba viszi bele. Így tudunk meg egyet-mást az ifjúságot nyugtalanító eszmékről, az őt lelkesítő kérdésekről. A katonasággal való összeütközés után kevéssel, 1836 „mártius elején hír kezd szárnyalni, hogy több nagyenyedi tanító ifjak bizonyos igazgatást érdeklő éneket énekeltek volna”. Hogy a kollégiumban élénk zenei élet volt és a diákság sokat énekelt, azt valóban több felőlről is tudjuk. Így például DE GERANDO AGOST megemlíti, hogy a diákság gitár kísérettel népdalokat énekelt.¹⁴ Ezek között lehetnek politikai vonatkozású dalok is. Ugyancsak ő említi meg azt a vádat is, hogy a lengyel forradalom hőseinek képei az ifjúsági könyvtár termében függöttek.

A korszellem az ifjúság életében tehát két irányban is éreztette hatását: a politikai mozgalmak megerősítik a kormányhatalom ellen irányuló szabadságeszmét, ezzel egyidejűleg a nép élete és a nemzeti művelődés felé fordul az ifjúság figyelme: Széchenyit és romantikus költőinket olvassa, majd elhatározza, hogy önképző társaságot szervez. Így készül jövőendő feladataira. Irodalmi próbálkozásokkal akarja a nemzeti műveltséget előbbre vinni és népét szolgálni.

3.

Néhány évi tervezgetés után 1836-ban kezdődött meg GÁSPÁR JÁNOS vezetésével az irodalmi önképző társaság megszervezése. Erről GÁSPÁR JÁNOS hagyatékában a következőket olvashatjuk: „Még 1836 előjén, ármány bezárván olvasó-termünket, több ifjú tanász Gáspárék gradusából összeáll s nem kis áldozattal heti s havi lapokat hozat, olvas s okul.” A Bethlen-kollégiumi ifjúság visszaemlékezett az 1791-i társaság munkájára, a P r ó b a című zsebkönyvre. Annak a példáját akarta követni, amikor ismét elő akart állani irodalmi munkáival. De amint Gáspár János megjegyzi, jól ismerhették a testvér kollégiumok ifjúságának munkáit is, a debreceni L a n t - o t, a sárospataki P a n t h e o n - t, az eperjesi J á c i n t - o t és a soproni V i r á g f ü z é r - t. Mindezek buzdítólag hatottak az enyedi ifjúságra is. „Év végén már néhányuk közt kifejlett az eszme, hogy próbálnák olykor egy s más tárgyról gondolatokat is letenni papírra, egymásnak barátságos bírálata alá adók; minek ha tán nem is lenne egyéb eredménye, stylust legalább sajátítandónak maguknak, mert igazán jól magyarul akkor vénebbjeink sem tudának. Az új vállalat, noha mindenben kezdők voltak, mert elvonulva láрма nélkül tőnek, csakhamar megtermé gyümölcseit, s ők örülve első szülöttüknek, azok szépliteraturai részét az 1837-diki utolsó „Virágkosárba” tevék le, hol az álnévűek Békevölgyin kívül mind e társulattól (a már ezen graduson kívüli munkás ifjakkal is szaporultakból) teltek ki. A literaturai gondolat-cserébe beszélgetések közelébb hozták a tagokat s már könyveket is hozatnak s már olykor-olykor találkozva saját dolgozatokat olvasának.”

A kollégiumi ifjúság tehát a társaság összejövetelein ismerkedik meg igazában a romantikus magyar irodalommal, itt tárgyalja meg annak eszméit és kap kedvet az írásra. Az írás egyelőre még inkább

¹⁴ De Gerando: *La Transylvanie et ses habitants*. Párizs, 1845. I, 200—2.

csak stílusgyakorlat, nem az írói hivatás indítja ezeket a diákokat, hanem az irodalom szeretete és a nemzeti műveltségbe való elmerülés vágya. Enyeden a körülmények véletlenül kedveztek az ifjúság törekvéseinek. Egy kiváló, nagytekintélyű tanártól biztatást és irányítást kaphatott; a kollégium nyomdája is elősegítette az irodalmi munkát.

A Bethlen-kollégium nyomdája már 1828 óta dolgozott és egy néhány év múlva Vízi Istvánban olyan képzett nyomdászt kapott, aki úgy látszik maga is irogatott. Vízi István 1822-ben subscribált a kollégiumban és mint BARABÁS MIKLÓS írja: „a collegium megbízásából ennek költségén Bécsben a könyv- és nyomdászatot tanulta”,¹⁵ de e mellett irodalmi műveltségét is fejlesztette. PETRIK GÉZA bibliografiája szerint Vízi már 1835-ben szerkesztette és kiadta a N. enyedi Virágkosár I. kötetét. Az első Virágkosár költeményeket közölt névtelenektől. Közlebbi tudomásunk nincs róla. Könnyen lehet, hogy már ekkor is főleg diák-dolgozótársak segítségével állította össze Vízi a zsebkönyvet. Hiszen Enyeden elsősorban a diákság foglalkozott irodalommal és esetleg még megyei tisztviselők, vagy vidéki földbirtokokosok irogattak.

1836-ban a Virágkosár II. kötete is megjelent. Ezt is Vízi István szerkesztette, épp úgy, mint az előzőt. A 115 lapos kis zsebkönyv ID. ZEYK JÁNOSNAK, SZÉKELY GYULÁNAK, V. I.-NAK (VÍZI ISTVÁNNAK), BÉKEVÖLGYINEK, B. K.-NAK, F. L.-NAK, P. L.-NAK és más névteleneknek a verseit közölte. Hogy a névtelenek közül volt-e valaki az ifjúság köréből, arra nézve nincsenek adataink, annyi azonban a kötet összeállításából is látszik, hogy a vállalkozásnak Vízi István volt a kezdeményezője és id. Zeyk János valószínűleg legfőbb támogatója. Maga Vízi István egy ajánló verset, Schillertől és Kleisttől való fordításokat és egy néhány allegorikus, biedermeier stílusú verset, tanító mesét adott ki; könnyen lehet, hogy a névtelenül megjelent munkák egy részét is ő írta. Mellette id. Zeyk János szerepel a legtöbb költeménnyel. A már idős költő, úgy látszik, megragadta az alkalmat a megnyilatkozásra, mert hiszen, mint írja, már tíz évvel ezelőtt megpróbálta „néhány derék társakkal” Nagyenyeden egy zsebkönyv kiadását. Az akkor meghiusult tervet most valószínűleg a fiatalabb nemzedék segítségével akarta megvalósítani. Nehézkesen döcögő verseiben már megszólalnak a reformkor eszméi. A „Virágkosárhoz” című versében az új kor szelleméről, a haladás koráról ír, amelyben az emberi jogokért és a közös nemzeti ügyekért küzdenek a kortársak. Széchenyi magával ragadta a derék kutyfalvi földbirtokost, ki ujjongva látta, hogy „ma nem magyarítani akar csak, de teremteni már a Magyar.” A Virágkosár e szerint a nemzeti szellemi kertet, a magyar művelődést készíti elő. A fordítások, a klasszikus stílusú, vagy pedig Kisfaludy Sándor modorát utánzó versek mellett még „A jó gazdáját köszöntő tavaszi fecske visszhangja” című vers érdemli meg figyelmünket. Itt is találkozhatunk a kor eszméivel; ebben közvetlenebb, egyszerűbb stílus-forma könnyíti meg az olvasást. A fecske hazatér idegen országokból és búsan mondja el, hogy

¹⁵ Barabás Miklós: i. m. 54—5.

mit látott. Varsóra vérző szívvel emlékezik, az olasz föld felett borús fellegeket látott, az idő lelke panaszol, mert nem haladhat. A Himalája tájékán ismerősre akadt (Kőrösi Csoma Sándor), akit hazája régóta vár haza. Budapesten boldogan hallotta a magyar szót. Majd így folytatja: „Elhoztam mint édes terhet, Hogy tagjának kinevezett, Hazánk dícső Társasága, Melyben minden boldogsága Egyesítve két hazának.” A fenti sorok Szász Károlyra vonatkoznak, akit az Akadémia 1834. november 10-én választott meg rendes tagjának. A vers szerzője, aki Szász Károlynak egyik lelkes híve, valószínűleg maga a szerkesztő, Vízi István lehetett, jellemzően tolmácsolja a kor eszméit. A nemzetek szabadsága nyugtalanítja és a haladás gondolata lelkesíti. A vers arról is tanuskodik, hogy a kollégium kíváló diákja, Kőrösi Csoma Sándor alakja már ekkor is elevenen élt az enyedi lelkekben. A nemzeti irodalom művelése így válik a Virágkosár íróinak szemében kötelességgé. Ezzel a kollégiumi ifjúságnak is buzdító példát adtak.

Ha a második Virágkosárnak esetleg még nem is voltak diák-munkatársai, mégis kétségtelen az, hogy elsősorban a diákság támogatta a zsebkönyvet. A könyv utolsó lapjain „a kilentz classisokból aláírtak nevei”-t olvashatjuk. Az első előfizetők tehát a diákság soraiból kerültek ki, — több, mint 60-an, — ott vált először népszerűvé az irodalmi vállalkozás.

Annál keményebb, az enyediek szerint rosszindulatú bírálatot kapott a zsebkönyv Pesten a Figyelmezőtől. A Figyelmező 1838. évi 12. számában terjedelmes bírálat jelent meg a Virágkosárról. A cikk különösen id. Zeyk Jánosnak Berzsenyiről írt versét támadta meg erősen. A Virágkosár munkatársai, az enyedi írók, természetesen megsértődtek és Válasz címen névtelenül hosszú feleletet jelentettek meg. A Válasz-ban a megbántott vidéki, erdélyi hang szólalt meg. Elégedetlen a Figyelmezővel, az Akadémiával, végül azt írja, hogy a Virágkosárnak legalább annyi haszna lesz, hogy általa többen belekezdenek az írásba, olvasásba.

A Válasz hangja jellemző a meginduló erdélyi irodalmi próbálkozásokra. Jól tudják itt, hogy nem tudnak irodalmi remekművekkel előállni, de a magyar irodalom számára mégis meg akarják hódítani az erdélyi közönséget, az irodalmi élettől távol élő, egyszerűbb műveltségű olvasókat is. A vidék tudását akarják kifejteni, amely szerényebb ugyan, mint a főváros, de a hazai társadalom művelődését, olvasási kedvének fejlesztését mégis szolgálhatja. A fejlődő irodalmi életben a vidék hiába akar a maga központjai által szóhoz jutni: hamarosan letorkolják. Így aztán nemsokára minden Pesten összpontosul. A 30-as, 40-es években politikai és közművelődési szempontból Enyed is vezető vidéki várossá fejlődött, és ezért az irodalomban is hallatni akarta szavát. Erősebb tehetségek nélkül azonban természetesen nem alakíthatott ki irodalmi életet. Csak a kollégium belső életében erősödik meg közben az ifjúság irodalmi mozgalma.

Időközben GÁSPÁR JÁNOS társaival Ébredők címmel kéziratos lapot szerkesztett. Munkáikat 1837-ben, amikor már egy vaskos kötetet írtak össze, a Virágkosár harmadik kötetében jelentették meg.

Ezúttal az előzőknél valamivel díszesebb kiállítású és vastagabb (168 lapos) könyvet adott ki Vízi István. Külön mellékletképpen hozta Bethlen Gábor könyvatos képét, azután következik a könyv címe a következőképpen: „Virágkosár Szerkeszi (!) és kiadja Vízi István, N. Enyeden 1837.” Az eddigi évfolyamok munkatársai közül most is szerepel Id. ZEYK JÁNOS négy költeménnyel, köztük a „Rigómező” című költői elbeszéléssel. Vízi Istvánnak ezúttal egy elbeszélését olvashatjuk, BÉKEVÖLGYNEK pedig három versét. Ezenkívül PETKE KÁROLY ügyésznek egy hosszabb versét közlik. A többi munkatárs mind álnévvel írt; ezek lehettek az ifjúsági önképző társaság tagjai.

Már magukon a neven is meglátszik a romantizmus hatása, az ifjúság fellengző lelkülete és a meginduló népiesség. Történelmi vagy földrajzi nevek között, mint Und, Kund, Zoránd, romantikus szóalkotásokkal (Hábor, Sajdár, Föllegi, Gerlefi), egy népszerű hős névvel (Csongor) és az új demokratikus felfogást jelző Népfivel találkozunk. Kik lehettek az álneves munkatársak? A rendelkezésemre álló példányba egy néhány álnév után ceruzával be vannak írva a nevek. Ezek a következők: Békevölgyi: Fábíán; Csongor: Gáspár János; Gerlefi: Faragó; Hábor: Gáspár János; Népfí: Gáspár. A többiekre nézve semmit sem tudhatunk. Ezeket a neveket esetleg még Gáspár Jánosnak valamelyik leszármazottja talán DR. FARNOS DEZSŐ írta be a könyvbe. Az kétségtelen, hogy az egész kötetnek legjelentősebb munkatársa és az egész mozgalom lelke Gáspár János volt. Gáspár János az 1834—35. iskolai évben subscribált és a következő években főiskolai tanulmányait végezte. Diákkorában az irodalomért lelkesedett és ifjúságának éveiből gazdag irodalmi hagyatéka maradt hátra.¹⁶ Fiókja tele volt versekkel, novellákkal, tanulmányokkal; romantikusaink és Széchenyi példája lelkesítette. Csak az 1840-es években kezdett pedagógiai tanulmányokkal foglalkozni; ez készítette elő számára a nagyenyedi tanítóképző igazgatói székét. Ekkoriban még romantikus írói láz hevítette, különböző irodalmi próbálkozásokkal foglalkozott.

A kötet legnagyobb részben verseket tartalmaz. Csak GÁSPÁR JÁNOSTól (Csongor) és Vízi Istvántól közöl egy-egy novellát, ZORÁNDTól pedig „Gondolat-szikrák”-at. A versekben egyetlen eredeti, önálló költői tehetség sem tűnik fel. Csak magának a verseslésnek biztonsága, sokszor könnyedsége és a nyelv eleven, friss színei emelik a könyv hangját az eddigi hasonló kiadványok fölé. Az előző évi Virágkosár-hoz képest lényeges a haladás. Még észrevehetőbb a stílusváltozás, ha a Virágkosár-t a néhány évvel ezelőtt Kolozsvárt megjelent Aglája-hoz hasonlítjuk. A klasszikus hatás most már egészen megszűnt, és e helyett a romantikus áramlat ragadta magával az ifjúságot. Az alig néhány év múlva megjelenő Remény című zsebkönyvhöz viszonyítva azonban még csak ifjúsági kísérletezés ez a zsebkönyv; ezért nem is kelthetett feltűnést.

¹⁶ Berde Mária: *Gáspár János hagyatékából*. Budapesti Szemle 1917:171. Ezenkívül még sok más tanügyi vonatkozású munkája van a Bethlen-kollégium könyvtárában. Ezekre vonatkozik „A Kolozsvári Névelői Kör története” című dolgozatom is (EM. 1949: 285—99.).

A Virágkosár verseiben végigkísérhetjük a XIX. század első évtizedeinek stílusváltozásait. Ez azt jelenti, hogy a Bethlen-kollégiumi ifjúság már fölszabadult klasszikus tanulmányainak nyomása alól, hozzáfogott az önálló olvasáshoz és tájékozódott a kor irodalmi törekvéseiben. Az erdélyi fiatalság most érik hozzá a magyar irodalom fejlődéséhez; így válik hamarosan jelentős olvasó és alkotó réteggé.

A szentimentális stílusnak legjellegzetesebb képviselője FÖLLEGI. E stílusnak jegyeit, Bajzának hatását ezenkívül helyenként fölismerhetjük GERLEFI, SAJDÁR és VIRÁNYI verseiben is. Föllegi verseiben búsan eped, „örömtelenül, komoran“ jár a „rideg éj komor árnyaiban“, a homályban bolyong, „hő könnyeket önt“, a magára maradt árva panaszeit mondja el, az elmúlt tavaszt siratja és végül azt akarja, hogy a „szende hold“ gyászoljon, „mert minden ébred, csak honom nem!“

A szerelmi sóhajtozásokba, nyögdésekbe helyenként belevegyül a haza gondja és bánata is. A lágy, szentimentális stílus így megy át egy-egy költeményben a mélyebb, kavargóbb, fájdalmasabb hangba, a romantikus stílusba. Kisfaludy Károly és Vörösmarty nyelvének, képeinek hatását érezzük egy-egy költeményben, máskor pedig a történelmi tárgy, a költők hazafias aggodalma, a nemzeti haladás dicsérete emlékeztet a romantikusokra. VIRÁNYINAK „Cselepataka“ című verse a testvérharcoktól feldúlt haza képét idézi fel. A romantikus természeteszemlélet zordon, borzalmas képeket lát meg, és hogy a hatást fokozza, az éj „hollószárnyát“ lebegteti a völgy és a mező „csöndessége“ fölött. A legromantikusabb költői egyéniség GÁSPÁR JÁNOS, ki Hábor álnéven egy „Vérmenyekző“-ről ír. Hat jelenetben lepereg előttünk egy gyilkosság, majd fia meggyilkoltatása után az ősz após nőül veszi menyét, végül pedig a gyilkos haramja bosszúja mindkettőjüket börtönbe juttatja. Az érzések festése és a belső indokolás hiányos, de a költeményben van valami feszült, villamossággal telített drámai levegő, ami tehetséges íróra mutat. Ugyancsak Gáspár János írta „A hontért“ című költeményt is (Csongor álnéven). A hazafiasság „szent érzelmei“ szólalnak itt meg, amikor a külföldről hazaért költő nemzete haladásában gyönyörködik. Itt találkozunk legtisztábban romantikus költőinknek és Széchenyinek hatása. Széchenyi hatása még egészen friss, de a meginduló nemzeti munka már lelkesíti az ifjúságot és a szebb nemzeti jövőt látja maga előtt. „Az ősz Dunán le gőzös hasít, Iparforrások Fakadnak itt“ — írja GÁSPÁR. És az új eszmék, célkitűzések! Az egység, a szorgalom, a béke; ezek együttesen viszik a nemzetet a boldogság felé.

Gáspár János Széchenyinek egyik legszorgalmasabb tanítványa lehetett, versének hangulata érdekesen jellemzi az egész társaság törekvéseit. A demokratikus követelések még távol állanak ettől az ifjúságtól. A társadalom életét még nem ismeri, csak rendes szorgalommal készül a jövőendő nemzeti munkára. A nemzeti élet, az alkotmány megsértése vagy eltiprása ugyan természetesen föllobbantja a szabadság érzését is, de azt még nem próbálja a nép életével kapcsolatba hozni. A népi élet kérdéseit még nem veszi észre.

Pedig maga a közvetlenebb, frissebben lejtő népies hang már gyak-

ran belopózik költészetünkbe, igaz ugyan, hogy többnyire csak valami finomkodó, szelid biedermeier árnyalattal. A szentimentalizmusból legkönnyebb ebbe a hangba átmenni és ifjaink valóban szívesen írnak gyöngéd, kecses szerelmi dalokat, néha-néha már népies formában. A tavaszi természetet, a virágos rétet, az ibolyát kedvelik, ringató habok között egy sajkan találkozunk a lánnyal és a „csalogány szelíd lantját” hallgatják. A habok között fürdő és a keblére virágot tűző lányka: ennek a stílusnak kedves képei. Életfelfogásukra nézve jellemző, hogy egy lánykával elvonulva, a boldogságot a völgyben, a „zárt vidéken” szalmafödél alatt és durva öltönybe öltözve akarják megtalálni. Ez a biedermeier életforma tehát a harcokat kerülve, a magány békéjében az egyszerű, igénytelen életben és a csendes családi együttlétben keresi a boldogságot.

Az egyszerű élet vágya a keresetten borzalmas képektől természet-szerűleg a közvetlenebb hanghoz és a valósághoz közeledő életlátáshoz visz. Ez a természetszemlélet, habár még kényesen válogat, de azért sokszor finom érzékkel látja meg, és érzi a mező színeit, illatát, a patak csobogását, a nap sugárzását és az este hangulatát. Az érzések már határozottabbak, frissen, természetesen találunk egymásra és a verseket pattogóbbá, elevenebbé teszi a magyaros ritmus.

A népiesség szele már megérintette a Bethlen-kollégiumi diákokat is. Ez elsősorban az egyszerűbb nyelvezetben és a magyaros formára való törekvésben tűnik ki.

A népiesség hatása több ifjú költő verseiben feltűnik, és így bátran mondhatjuk, hogy már az egész ifjúság irodalmi törekvéseibe behatolt a népies stílus és a falusi élet felé való fordulás. Ez a faluszemlélet most még idillikus, de hamarosan mégis meglesznek az eredményei. Hiszen egy néhány év múlva, németországi útja után, GÁSPÁR JÁNOS népdalokat és tájszokat gyűjt, egy egész gyűjteményt írat össze diáktársaival. Népies dalokkal azonban már jóval előbb próbálkozott, s így nem csodálkozhatunk azon, ha a NÉPFI név alatt ő rejtőzik. Mellette még főképpen Sz. Ödönnek és Undnak dalaiban érezzük a népies jellegű, könnyed és közvetlenebb kifejezésformát.

NÉPFI (Gáspár János) tovább megy náluk. Négy dalból egy kis népdalsorozatot állít össze. Dalaiban a falusi legény hangján akar megszólalni, de verseiből hiányzik az az ösztönös közvetlenség, amelyben valóban népies ízt érezhetnénk. Maguk a dalokban elképzelt helyzetek elég egyszerűek, de a dalok nyelvezete sokszor zsúfolt, nehézkes és az egyes szakaszok egymáshoz illesztésében van valami mesterkéltség. Az igazi dalszerűség is hiányzik Gáspár János verseiből; legtöbbször valami kiagyaltság érzik ki belőlük.

Az egyik dalban a tavasz rózsáival kapcsolja össze a költő kedvese szépségét. „Olly igéző szép termeted, — mondja — Hogy halni is mennék veled.” Az aratásra vár: „Hogy már egyszer a fársággal Pap-hoz menjek e rózsával.” A második még inkább műdalszerű. A természet változásainak és érzéseinek összekapcsolása nagyon kiszámítottan hat. A harmadik egységesebben van megszerkesztve. A legény a viharban is átvágtat „szép Julcsá”-jához, az „hő csókjaival” fölmelegíti.

Reggel el kell válni: „De semmi az! haza megyek, Dolgozom, hogy övé legyek.“ Így kiált fel a munkásember öntudatával. Az utolsó dal hangulata már egy kissé szentimentális. A „hold ragyog a kék egen“, amikor együtt ül a lánykával. Végül pedig „A hajnal hús biborán Andalg egy kis szög leány.“

Mindez még elég távol áll a népdal hangjától és nyelvezetétől. Gáspár János verseiben ezért inkább csak az igyekezetet dicsérhetjük, mintsem a költői tehetségét. A diákság körében az első határozott lépés ez a szentimentalizmusból való kiemelkedés és a népiesség felé.

Egy néhány elég ügyesen, csípősen megszerkesztett epigrama mellett még meg kell említenünk a kötet novelláit. Csongornak „Helvilia“ című novellája romantikus borzalmakkal van tele, a Vízi Istváné (V. I.) valamivel egyszerűbb és természetesebb hangú. Végül egy néhány jellemző gondolatot találunk még ZORÁND „Gondolat-szikrái“ között. Kigúnyolja „az érdemnélküli uracsokat“, a haszonleső tisztviselőket, az előítéletekhez való ragaszkodást, „a hatalmasok pártfogását“, az önzést; szemérmes magatartásra tanítja az ifjúságot és az érdem felragyogó fényével biztat. Milyen közel érezhetjük magunkat Wesselényi gondolatvilágához!

A Virágkosár nem adott igazi tehetségeket irodalmunknak, és még a kortársak sem méltatták figyelemre. Egyetlen kritikát, ismertetést sem olvashattam róla. Mégis megvan a jelentősége, mint ifjúsági, irodalmi próbálkozásnak. Azt mutatja, hogy a nemzeti irodalom szeretete erősödött a Bethlen-kollégium ifjúságában, ízlése fejlődött és megérezte az új, népies stílus terjedését. Ezt az ifjúságot már Széchenyi eszméi nevelik, komoly szorgalommal készül a nemzeti kötelesség vállalására és mestereit követve, szembe akar szállani a társadalmi előítéletekkel a kényelmes, pöffeszkedő, nagyképű életmóddal. Most szólal meg a munkás élet dicsérete és ezzel egy új életfelfogás van kialakulóban.

4.

A Virágkosár című zsebkönyv ezután többször már nem jelent meg. Talán a megfelelő siker hiánya, vagy pedig belső nehézségek, ellentétek miatt mondtak le további kiadásáról. Mindenesetre komoly oka lehetett annak, hogy a már zárt társasággá szervezkedő ifjúsági csoport lemondott a zsebkönyv további kiadásáról. A kollégiumi önképzőköri szervezkedés és az ezzel kapcsolatos irodalmi munkásság ugyanis a következő években még megerősödött.

Erre nézve érdekes feljegyzéseket találunk Gáspár János hagyatékában. E szerint a társaság tagjai 1837-ben és 1838-ban könyveket hozatnak és felolvassák egymásnak dolgozataikat. Időközben ismét megnyitották az ifjúsági olvasótermet, és könyveiket annak adták át. Az új könyvek olvasását ezzel az egész ifjúság számára lehetővé tették, de az irodalmi munkásságot szűkebb, bizalmasabb körben akarták folytatni, részben talán így akarták a folytonos tanári beavatkozást kikerülni. Több évi előkészület után ezért szervezték meg Gáspár Jánosék az úgynévezett „tudóstársaságot“. Ennek tagjait meghívták, azok

„formális oratiókkal köszöntettek be.“ A társaság hetenkint háromszor gyűléseket, irodalmi felolvasásokat tartott, tagjai közül védnököt, titoknokot, stb. választott.

A társaság megalakulásáról és célkitűzéseiről, GÁSPÁR JÁNOS hagyatékában a következőket olvashatjuk: A már évek óta egy társaságot alkotó ifjak 1839 tavaszán újra társaságba tömörültek. Huszonhaton együttesen magyar és német folyóiratokat hozattak, dolgozataikat felolvasták egymásnak. A lapokat hetenként ismertették a társaságban. Gáspár jól ismerhette a főbb ifjúsági egyesület munkásságát, és azoktól lelkesítve készítette el tervezetét. E szerint a társaságnak a következő céljai voltak: „ön-, haza-, nemzet- és világismeret; azután ezeknek művelése: testgyakorlat; ipar- és kereskedés, szegény barátjaik fölsegítése. Az önismertre ajánlták eszköznek az egyedek által napi munkálataikról s tapasztalataikról viendő napló; erejöknek egy s más tanulmányág kidolgozatában megkísértése, méltányos emberi ítélet alá terjesztése. A hon- és nemzetismeretre ajánlták minden országunkat illető könyv, jelesebb oklevelek- s iratoknak lassadani egy helyre gyűjtése közhasználatra, hogy a szerteheverő s most még pénzen sem kapható adatok egy halomban fellelhetők lennének; továbbá a szüneteken csapatkákban teendő honi utazás Delabordé gyakorlati iskolája nyomán. A világismertre: minden ezt tárgyazó leckéknek lelkiismeretes járása; nyelv-, főleg latin, franc, német, angol s a tudományos pályára jártaknak még hellen nyelv tanulása.“ Mindezeknek elérésére ajánlotta a tervezet a szorgalmas tanulást, a tapasztalatoknak egymással való kicserélését és a pályázatokat. Ezeknek értékesebb darabjait évenként ki akarták adni. Az ipart és kereskedést már a kollégiumban meg akarták kezdeni, hogy később tovább folytassák. A segítésnek kétféle módjára gondoltak: a jó igyekezetű szegény ifjakat pénzsegéllyel, a rossz útra csábítottakat pedig a jó példával akarták segíteni. Mindezek érdekében egy „literaturai s egy gazdasági biztosságot“ ajánlottak. Gáspár János azt remélte, hogy a tudománykedvelő társaság tagjai majd az életben is összetartanak és vállvetve folytatják munkájukat.

Gáspár János tervezte gondos és körültekintő volt, mégis alig valósulhatott meg belőle valami. Különösen figyelmet érdemlő az, hogy az irodalmi¹⁷ és honismereti célkitűzéseken kívül ennek az ifjúságnak már gyakorlati elgondolásai is vannak. Történelmi érdeklődését mutatja az, hogy fontosnak tartja a hazai okmányok összegyűjtését, ugyanakkor azonban a testgyakorlatokra, ipari munkára és a kereskedelemre is gondol. Hogy erre nézve volt-e már valami határozott terv, azt nem tudhatjuk, de magukban az elgondolásokban is megnyilatkozik

¹⁷ Az ifjúság irodalmi érdeklődésére és munkásságára jellemző az a Dal és Kültetészt Füzér, amelyről Fogarasi Albert szíves közlése alapján van tudomásom. Ezt a kéziratot versgyűjteményt Nagy Sándor (1836-ban subscribált diák) írta össze 1838- és 1839-ben. A gyűjteményben Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Kölcsey, Bajza, Vörösmarty és Kisfaludy Károly verseiből találunk a legtöbbet, de a kornak jelentéktelen, kisebb költői mellett egy néhány helyi dalköltőnek a neve is föltűnik. Ezek a diákságból kerültek ki (pl. Gáspár János). Most kezdünk sürűbben találkozni népies jellegű dalokkal és valódi népdalokkal is, amelyeket abban az időben az egész diákság énekelt.

a Széchenyi nyomán meginduló új szellem, a haza megismerésének vágya és a gazdasági kérdések iránti érdeklődés.

Gáspár Jánosék társulata a hamarosan megindított vizsgálat miatt nem foghatott hozzá a gyakorlati munkássághoz, de hogy ezek a kérdések mégis elevenen éltek a kollégiumi ifjúság körében, azt jellemzően mutatja ezekben az években a nemzeti szellemű megmozdulás és az ifjúsági lapok közötti harc.

Az egyik esemény egészen kívül esik ugyan az önképzőköri szervezkedésen, szellemében mégis összefügg vele, és egyben az egész korabeli ifjúságot jellemzi. Közismert dolog, hogy BR. WESSELÉNYI MIKLÓS mennyire népszerű volt a korabeli erdélyi ifjúság köreiben. Enyeden ritkán fordult meg Wesselényi, de mint főgondnoknak mégis megvoltak a kapcsolatai a kollégiummal. A kollégiumi ifjúság, ha közvetlenül nem is ünnepelheti Wesselényit, a pesti árvíz után mégis megragadja az alkalmat, hogy hódolatát kifejezze és egyben a vezér példáját kövesse. Az ifjúság 1838. április 12-én levelet ír Wesselényinek és egyúttal „540 magyar forinttal járul a nemzet seb íráját nevelni“. Az ifjúság örvend, ha „csak egy könnyecseppet száríthat is fel! Vajha új élet nőne föl és úgy kiálthatnánk föl: „El magyar, áll Budapest s napként szórja mindenfelé sugarait, nemzeti dicsőséget, közértelmességet, vagyonosságot s közjólétet tenyésztendőket.“¹⁸ Így lelkesedik az ifjúság az újra felépülő magyar főváros képét maga elé képzelve. Azoknak az eszméknek a megvalósulását várja így, amelyekért olvasó társulatában is küzd.

Wesselényi üdvözlése nem hozott bajt az ifjúság fejére, annál több ellentétet kavart föl az ifjúsági lap szerkesztése. Az első ifjúsági lap *Nevetlen* címmel egy néhány hétig jelent meg 1837 őszén. Még ugyanabban az évben Takács és Régeni egy néhány idősebb diákkal megindítja a *Reg-i partár* című lapot. A lap, úgy látszik, vasárnapként jelent meg sok nehézséggel, munkatársai szinte mind a „tudóstársulatból“ kerültek ki. A *Reg* két éven át jelent meg, de ekkor a szerkesztőséget támadni kezdték olyanok, akik nem jutottak be a „tudóstársaság“-ba. SÜKÖSD SAMU és MESTER KÁROLY azt kívánta, hogy az olvasótársulat adjon ki egy lapot az egész ifjúság nevében. A személyes hiúság és sértődöttség ezután kiélésítette az ellentéteket, és amikor a *Reg*-nek 5. féléve is megindult, SÜKÖSD VIRRADT című gúnyiratával ismét megtámadta. Sükösd támadása a lapról a „tudós társaságra“ ment át, s az ügy így hamarosan a tanárok fülébe jutott. A Péterfitestvérek az ifjúság titkos tanácskozásaiból újabb vádat akartak kovácsolni Szász Károly ellen és úgy látszik, terveik végrehajtására egy néhány, Udvarhelyről Enyedre került diákot is fölhasználtak. Egy Bányai Antal nevű teológus diák ellopta Finta Károlynak egyik értekezését, amelyben az a társulat összetartásáról írt. Bányai, Sükösd és a Gáspárék ellenségei ezt az értekezést mint a társulat jóváhagyott alapszabályait akarták használni „a freymaureri társaság megbuktatására.“ A sok mende-monda úgy látszik, a tanárok fülébe is eljutott/és

¹⁸ Kardos Samu: *Wesselényi Miklós élete*. Bp., 1905. 348. kk.

politikai színezetet nyert. A diákok közül talán egyik-másik biztatást is nyert a Péterfi-testvérektől; ezek siettek megragadni az alkalmat, hogy Szászt a társulat pártolásával vádolják és politikailag tönkretessék. A följegyzés szerint azonban Szász „mit sem tudott“ a társulat dolgairól és a nála étkező diákoktól, elsősorban Gáspártól és Mentovich Ferentől, fiait tanítóitól kezdett a dolog felől kérdezősködni. A Szász lakásáról azonban elferdítve szivárgott ki a beszélgetés. Lázár Mihály azt hiesztelte, hogy „28 ifjú összeesküdt volna a felség ellen“, hogy „politikai dolgokról zárt ajtónál tanácskoztak“, a felett is vitatkoztak, hogy „melyik lenne jobb király, Wesselényi-é, vagy Széchenyi?“

A sok áskálódás természetesen nemcsak Szász Károlynak és híveinek lehetett kellemetlen, hanem az egész főiskola nyugalma és belső munkáját is veszélyesen megzavarta. Az előjáróságnak ezért szigorúan kellett fellépnie, hogy a lefolytatandó vizsgálatban tisztára mossa a főiskola jó hírnevét. Hiszen jellemző, hogy ezt a nagy port felvert vizsgálatot a hagyomány a „nagyenyedi jakobinus per“-nek nevezi. A főiskolának az ügyről utólagosan kiadott jelentésében ezt olvashatjuk: „1839-ben December 11-én Pr. Szász Károly az előjáróságnak jelenté, mi szerént legközelebből úgy esett értéire, hogy az Oskolában némelly ifiak közös olvasás, és tudományos értekeződés végett ugyan, de fellyebb jelentés és engedelem nélkül gyűléseket tartanak; valamint-hogy azon olvasó szobában is, melly a régibb olvasó társaság megszűntetése után, a M. Fő Egyházi Tanács által 1836-ban Januárus 31-én 38. szám alatt leküldött rendelés értelmében megnyittatott vala, az olvasó ifiak magokat önhatározataik szerint szabályozták, tisztviselőket választanak, s Jegyzőkönyvet visznek.“¹⁹

Az egyház gróf Mikó Imre elnökletével vizsgáló bizottságot küldött ki. A hosszú tanúkihallgatásokból kiderült a politikai vádak alaptalansága, másrészt viszont a diákok közül senki sem vallott Szász Károly ellen. Péterfi Albertnek Udvarhelyre való áthelyezésével Szász végül teljes elégtételt nyert. Az előjáróságnak mégis szigorú ítéletet kellett hoznia, mert hiszen titkos gyűlésezésről volt szó, és a feljelentés már a kormányhoz is felment. Az ítélet egyformán sújtotta a hamisan vádaskodókat és a társaság tagjait. Súlyos büntetés érte Lázár Mihályt (egy hóit fenytő ház), Sükösd Samut, Mihály Károlyt, Mester Károlyt, Bányai Antalt, Kasza Danit, mások pedig, mint Brády, Kovács István, Barabás Dániel, Lakatos József, Pogány Albert, „mert successoról beszéltek, megfeddettek.“ Ez utóbbiak tagjai lehettek a „tudós társaság“-nak is. Ugyancsak a társaság tagjai voltak a következő megbüntetett diákok is: Gáspár János, a társaság jegyzője, Virágháti Farkas, Finta Károly, Bedő Ferenc, Baló Beniamin, Mentovich Ferenc, Bányai Ferenc, Keul Dihály, Jancsó Ádám, Zölde Ferenc, Székely József, Csákány Ferenc, Gyárfás Károly, Péterfi Farkas, Benedek János, Bodrogi Sámuel, Dáné István, Herepei Károly, Kádár Ferenc. A megbüntetett diákok névsorából tehát szinte összeállíthatjuk a társulat 27 vagy 28 tagját. Közülök csak Gáspár János és Mentovich Ferenc szerepelt

¹⁹ Nagy Enyedi ev. ref. Főiskolában mutatkozott események ... 35—6.

később is az irodalmi életben, mellettük még Virágháti Farkas vezető szerepéről esik szó. Virágháti régi enyed-vidéki nemes családból származott, az 1848-as szabadságharc idején mint főszolgabíró szerepelt. A többi tagok közül később egy nehánnyal mint református lelkésszel találkozunk; Herepei Károly 1863-ban a kollégium vegytan tanára lett; a múzeum újjászervezése terén értékes munkát végzett. Keul Mihály valószínűleg a helybeli lutheránus (szász) pap fia lehetett, de a magyar műveltség teljesen megmagyarosította.

Az ítélet szerint természetesen ismét bezárták az olvasótermet; ezzel a társaság működése megszűnt. De érdekes az ítéletben az, hogy „a tannok-karnak, mert nem valának elég éberek a felügyeletben, két hóí angariájok (50 p. f.) elvonatik.“ Az előjáróság talán így akart az állami hatóságoknak eleget tenni és egyúttal az állandó belső harcoknak véget vetni.

Tudjuk, hogy időközben Szász Károly, talán politikai okok miatt, a jogi katedrát felcserélte a mennyiségtan-természettanra, de az ellene folyó áskálódások az ifjúság javarészeiben még csak megerősítették népszerűségét. Az ifjúság a besúgóknak megbüntetését és Szász Károly erkölcsi diadalát látva, a szabadelvű eszmék győzelmét ünnepelte. Károly napját (jan. 28.) az ifjúság „oly nagyszerű szövétnekes ünnepéllal tartá meg, mint alig valaha“; úgy mutatta ki ragaszkodását Szász Károly, Farnos Károly és Herepei Károly a haladó szellemű tanárok iránt.

Az egyház részéről ugyan véget ért a vizsgálat, de a följelentések következtében a főkormányshéek tovább folytatta az eljárást. A Bruckenthal-könyvtár kéziratárában *Fr. Zimmermann'sche Sammlung* 209. sz. alatt egy egész vastag hivatalos iratesomót találunk, amely mind ezzel az ügyel foglalkozik. A királyi kancelláriához ugyanis jelentés ment, hogy a kollégiumban egy kormányellenes titkos társaság működik. A kancellária 1840. január 16-án gr. Kornis kormányzót jelentéstételre kérte föl. Az év folyamán több ízben is ment jelentés hivatkozva arra, hogy már az elmúlt években megvizsgálták az ügyet. Most már politikai nyomozásról olvashatunk, és ezért 1840 októberében leküldik Sala Mihály főkormányshéeki tanácsost, Balla Mihály táblabíró és Szatsvai Zsigmond titkokokat. Ez a bizottság is megállapította, hogy nem politikai, hanem „csupán disciplináris rendetlenségek voltak.“ Ezzel befejeződött az ügy. Hogy a kérdésnek milyen nagy fontosságot tulajdonított a főconsistorium, mutatja az, hogy még októberben Antal János püspökkel az élén közbenjáró küldöttséget menesztett a királyhoz. Az egyház joggal félthette a maga iskoláinak szabadságát, belső nyugalma az ilyen hatósági nyomozásoktól, ezért természetesen a maga kebelében igyekezett elintézni az ügyet. Ezért nem is láthatjuk tisztán, hogy a tanároknak, nevezetesen Szász Károlynak milyen szerepe volt az ifjúsági társulat megalakulásában, szervezkedésében. Az azonban kitűnik a följegyzésekből, hogy a személyi ellentéteken túl elvi ellentétek is elválasztották az ifjúság egyes csoportjait.

A Sükösdék csoportja, vaamint maguk a Péterfi-testvérek is, elégedetlenek voltak az előjáróság ítéletével és fellebbezést adtak be.

Lázár Mihály apja, Lázár Dávid pedig kérést adott be a királyhoz fia érdekében, mivel szerinté csak a tanárok egy részének rossz példaadása, egyenetlensége okozta fia elítéltetését. Ezekre a fellebbezésekre adott válaszról nem tudunk.

Az ifjúság küzdelmeinek irodalmi megnyilvánulásaiából alig maradt meg valami. A néhány reánk maradt lappéldány mégis érdekesen mutatja az ifjúság szellemi tájékozódását. A *Regnek* egyetlen száma maradt meg: 1838 ősz hó 8-áról. Az egy íves lap legnagyobb részében egy „Rándulás Hunyadmegyébe” című útinapló kenyérmezői fejezetét közli, utána egy vers és a szónoklatról szóló rövid tanulmány következik. A „Rándulás Hunyadmegyébe” teljes kéziratát megtaláltuk Gáspár János hagyatékában. A kézirat elég terjedelmes, hatvanhárom 8° alakú lapból áll. Gáspár tizennyolcnapos hunyadmegyei útjának élményeit írja le, főként a történelmi emlékeket ismerteti részletesen és egy-egy helyt a Vörösmarty köre iránti tiszteletét is kifejezi. A *Reg* úgy látszik heteken át szinte kizárólag a Gáspár kéziratát közönlhette, sőt ismerve Gáspár kézíratainak sokaságát, nyugodtan állíthatjuk, hogy ő volt a lap szerkesztője és állandó cikkírója.

A *Reg* azonban nem egyetlen lapja volt az ifjúságnak. A fellebbezésekben szó esik egy *Odeum* című lap tervéről is és a kollégium könyvtárában megvan a *Villám* című lapnak négy száma 1838-ból. A *Villámot* SÜKÖSD SAMU indította meg 1838-ban félfives terjedelemben és hetenként akarta kiadni. Egy félfévi szünet után jelent meg az 1838. szeptember 23-i szám, amelyben a szerkesztő kifejtette, hogy főcélja a kritika, értsd: a Gáspár lapjának, a *Regnek* kritizálása. A személyeskedések közé azonban néha irodalmi kérdések is vegyülnek, vagy pedig megláthatunk valamit az ifjúság nemzeti fölfogásában levő különbségekről. Kitűnik elsősorban az, hogy Gáspárék figyelemmel kísérték a Bajza és Csató között éveken át folytatott harcot, olvasták a Figyelmezőt és a Hirnököt és lelkes hívei voltak a romantikusoknak. A vitakozásokból azt is megtudhatjuk, hogy Gáspár irodalmi célkitűzésében benne volt a romantikus, nemzeti stílus kifejllesztése. „Célunk... lényege — írja — fölverní álmaiból a szunnyadókat, szétrepeszteni munkátlanság rozsdafogta bilincseit s ledöntögetni itt-ott a nem gondolkodás szürke falait.” Ezért komoly értekezéseket, tanulmányokat, elbeszéléseket és lírai költeményeket akart közölni, „de — folytatja — nem érzelmösöket, nem silány ah! oh! érzéspótlékokkal gerlicesápitásokat, hanem emberiség s honszerelem zengőket”. Ez a megnyilatkozás világosan mutatja, hogy az irodalommal foglalkozó ifjúság öntudatosan szakítani akar az elavult szentimentális modorral, több belső tartalmat, építő gondolatot, nemzeti érzést keres a szépirodalmi alkotásokban. Az ifjúság legjobb tollforgatói, Gáspár és Mentovich, írásaikkal nemzeti önismeretre és összefogásra akarnak serkenteni, munkatársaiktól is főképp a mult föltámasztását, a nemzeti eszme szolgálatát és a hazafias romantikus lelkesedés kifejezését kívánják. A vezető erdélyi fiatal szellemiség az 1830-as évek vége felé teljesen eggyé olvad érzésben romantikus költőinkkel, és ezért szembekerül az idősebb, konzervatív felfogású nemzedékkel.

Az ifjúság köreiben, amint az lapjaik egy-egy megjegyzéséből ki-tűnik, a nemzetiségi kérdés is szóba került. Az erdélyi értelmiség most kezd észrevenni a román nép életét, most kezd fölfigyelni a szomszédos román fejedelemségek mozgalmaira. A Nemzeti Társalkodó-ban több figyelmeztető hangú cikket olvashatunk ebben az időben a fejedelemségek életéről. Úgy sejtjük, hogy az ilyen vonatkozású 1839-ben és 1840-ben megjelent cikkek írói között elsősorban Gáspár Jánosra kell gondolnunk. Gáspár János és társai hamar észrevették, hogy figyelemmel kell kísérniök a román és szász lapokat, a fejedelemségek meginduló irodalmi életét. GÁSPÁR JÁNOS hagyatékában egy rövid cikket olvashatunk „Oláh literatura“ címmel. Ebben Gáspár arról ír, hogy Bukarestben egy tudományos társulat alakult. A társaságnak az a célja, hogy a francia irodalom jeles termékeit nemzeti nyelvre fordítsa. A társulatnak nagyjából részt vevők a tagjai. Fordításaikban meglepő a tiszta stílus és a hűség. Cikkét így fejezi be: „Mi vala az magyarim? Hát... a megvetett oláhok is elhagyják a büszke erdélyi magyart?“ A cikk, úgy látszik, további fejtegetésekkel együtt megjelenhetett a Reggelben. A román példával Gáspár erősebb munkára akarta serkenteni társait. Ezt olvashatjuk ki Sükösdnek a Villám 1838. szeptember 23-i számában megjelent fölháborodott hangú megjegyzéseiből.

Sükösd így ír: „Honnan vette (Gáspár) azon ismeretét, miszerint a székely nem nézheti az oláh és szász rokonait? tán hogy az oláh újság ellen egy néhányan zúgtunk? Miből jósolja, hogy az oláh elhagy literatúránkbán? s hogy minden egyebeket elmellőzzek, miért teszi az oláhot tudományos tekintetben előbb a szásznál?“ Gáspár szeptember 26-i válaszából kitűnik, hogy renyhéknek nevezte társait és attól félt, hogy az „oláh literatura... maholnap fölülmulja a magyart.“ Az olvasó egyesület, úgy látszik, meghozatta a Foae literatură-t és a Gazeta de Transilvania-t. Gáspár rendszeresen olvashatta ezeket a lapokat és most több cikkükre hivatkozik, amelyek mind a román művelődésre vonatkoznak. Majd így folytatja: „Örvendjen, ha el nem fogult, a fáradhatatlan szorgalmú embereken. Okosan, nem lár-mázva viszik ők dolgaikat, „tace și face“ (hallgatnak és tesznek).“ Az utolsó kérdésre pedig ezt válaszolja: „Én az oláhokat szászok elibe tudományos tekintetben nem tettem, sőt megfordítva épen inkább gyűlöltnék.“

A Gáspár cikkeiben tehát megértő érdeklődést láthatunk a román irodalmi munka irányában. Meglátta a román irodalmi élet ébredését és fontosnak tartotta azt az erdélyi magyar élet szempontjából. Mint idealista hazafi rokonszenvvel üdvözölte a nemzeti művelődésnek megmozdulását a szomszédságban és később is barátságos kapcsolatokat tartott fenn a balázsfalvi román tanárokkal. De e mellett egyike első íróinknak, akik nyitott szemmel figyelik a román életet és annak fejlődésére jókor igyekeznek felhívni társaik érdeklődését.

Gáspár Jánosnak és diáktársaainak megnyilatkozásai irodalmilag lehetnek kezdetlegeseek, de érdekesek, mert a kor eszméinek hullámmázását, az erdélyi nemzeti és irodalmi szellem átalakulását látjuk meg belőlük. Gáspár János azonban nem tudta keresztülvinni a maga elgon-

dolásait. A lármásabb hazafiak kívánságára, úgy látszik, nem rendelték meg többé a román újságokat és a politikai vádak miatt a társaság működése hamarosan félbeszakadt.

Gáspár János társaságának pontos névsorát nem ismerjük, de azt megállapíthatjuk, hogy a tagok az 1837-i Virágkosár után is folytatták irodalmi munkásságukat. Kéziratos lapokat adtak ki és mivel Enyeden önálló zsebkönyvet nem tudtak többet megjelentetni, a Remény mozgalmához csatlakoztak. Az 1840-i Remény munkatársai között a következő enyedi diákok neveit olvashatjuk: Mentovich Ferenc (Alpár), Halász Márton (Örfi), Fekete Mihály (Hattyu), Finta Károly (Gyalui), Gáspár János (Hábor) és Balogh János.²⁰ A kolozsvári diákok mellett tehát a nagyenyediek szerepeltek a legnagyobb számmal. Ezt kétségtávol a Gáspár Jánosék társulatának tulajdoníthatjuk.

1841 júliusában Gáspár Mentovich-csal magyarországi körútra, majd németországi tanulmányútra indult. A tanév végével szétszéledtek a társaság tagjai és munkásságukról többet nem hallunk. A „tudós társaság” feloszlott és a szépen induló munkát nem lehetett tovább folytatni. Az irodalom iránti érdeklődés azonban a következő évtizedben is élénken megmaradt a diákság köreiből. Ha a nagyközönség elé lépésre egy ideig nem is került alkalom, legalább kéziratos lap formában igyekeztek munkáikat az ifjúsággal megismertetni. A Bethlen-kollégium könyvtárának kéziratai között van egy Munkatár című könyv, amely az 1840–42-ben írt ifjúsági munkákat gyűjti össze. A kötet főleg történelmi tanulmányokat, beszélyeket és egy „utazási vázlatot” tartalmaz. Ez utóbbiban ismerhetjük föl leginkább a „tudós társaság” célkitűzéseinek, a honismeretre törekvésnek folytatását. EÖRDEGH KÁROLY útleírásában Erdély ércbányáinak, Torockónak, Szolcsvának, Offenbányának, Verespataknak, Abrudbányának, Zalatnának és Nagyágnak leírását olvashatjuk. Eördegh Károly főleg a népszokások és a hazai érdekesebb vidékek megismerésére törekedett. Munkájából látszik, hogy az ifjúságot mind alaposabb munkára sarkalja a haza megismerésének vágya. A kirándulások divatba jönnek és azokkal együtt a nép iránti érdeklődés is megerősödik. Fiatal utazóink gyakran értékes néprajzi leírásokkal gazdagítják irodalmi munkát.

A kollégiumi ifjúságnak irodalmi munkássága tehát tovább folytatódott az 1840-es években is, ha szervezett társulatot ezután talán jó ideig nem is lehetett alakítani. Az egymást biztató és kritikai tevékenységgel összekötött irodalmi munkásságnak így is meg lehetett a maga „nevelő” hatása. A tehetségek fejlődését elősegítette, serkentette őket, és irodalmi kibontakozásukat megkönnyítette. Ezt a szellemet viszi magával ebben az időben Czákó Zsigmond, Salamon Ferenc és ifj. Szász Károly, hogy hamarosan irodalmi életünkben ismertté tegyék nevüket. Enyedi munkáikat nem ismerjük ugyan, de bizonyosra vehetjük, hogy ők is a kollégiumban kezdték el irodalmi munkásságukat és egész életükre kiható irányítást kaptak itt.

²⁰ Hofbauer László: *A Remény című zsebkönyv története*. EM. 1930:351

Ifj. Szász Károly idejében ismét egy kis irodalmi társaság alakul ki az ifjúság körében, műveikből 1847-ben VÍZI ISTVÁN kiadja a K o r á n y című zsebkönyvet. A hagyományok így folytatódnak, de az egyre lázasabbá váló politikai élet, az unió gondolata most már jelentéktelenné teszi az ilyen ifjúsági próbálkozást és az érdeklődést egészen más kérdések felé viszi.

A Bethlen-kollégiumi önképzőköri szervezkedés, az ifjúság irodalmi munkássága egy feszült időszakban, az erdélyi romanticizmus és a reform-korszak hajnalán, az egész korabeli erdélyi élet küzdelmeit világította meg. Kicsiben végigfigyelhettük az erdélyi szellemi élet stílusváltozásait, az eszmék, irodalmi és politikai felfogások összeüt-közéseit és egy új nemzedék megindulását. Ez a nemzedék öntudatos hivatásvállalással indul az életbe, meg akarja ismerni szűkebb hazája kérdéseit és dolgozni akar a nemzeti művelődés fejlesztéséért.

Az ifjúság szellemi vezetőinek gondolatai, habár még nem tisztultak ki bennük a népiesség eszméi, mégis az erdélyi önismeret felé vittek. Vállalkozásuk nagy célok felé tört, de igen korán beleütközött a környező társadalom, a tanárok egy részének elfogultságába, meg nem értésébe, és a még kialakulatlan nemzeti és politikai eszmék kicsinyes harcokat eredményeztek. Az erdélyi magyarság még nem találta meg a belső megerősödésnek, a haladásnak útját, az ifjúság legjobb igyekezete kudarcba fulladt és egy nemzedéknek egységesen induló élet-harcát egyeseknek külön-külön kellett megvívniuk.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az EME kiadása

11. Tavaszy Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése ————— 1.20
12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban ————— 2.—
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere ————— 1.50
14. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év ————— 1.50
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsantatra-származék irodalmunkban ————— 1.50
18. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év ————— 2.—
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai ————— 2.—
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyet. XVI—XIX. századi kézíratos énekeskönyvei ————— 1.50
21. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. pótlásokkal az 1919—1923. évekről ————— 1.50
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben ————— 1.50
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái ————— 1.50
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében ————— 1.50
28. Bíró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegegyében ————— 1.50
30. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) ————— 1.50
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év ————— 1.50
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye ————— 1.50
34. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete ————— 1.50
35. Bíró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében ————— 1.50
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs-kódexe ————— 1.50
37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szövege 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében ————— 1.50
38. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év ————— 1.50
39. Balogh Árpád: A székely vallási és iskolai önkormányzat ————— 1.50
40. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai ————— 2.50
42. Kristóf György: Bárd Eötvös József utazásai Erdélyben ————— 2.50
43. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története ————— 1.50
46. Varga Béla: Az individualitás kérdése ————— 2.50
51. Balogh Jolán: Olasz falifestmények Gyulafehérvárt ————— 1.—
52. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év ————— 1.50
53. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben ————— 1.50
54. György Lajos: Magyar anekdoták Naszreddin-kapcsolatai ————— 1.50
55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855) ————— 4.—
56. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben ————— 1.—
57. Tavaszy Sándor: A lét és valóság ————— 2.—
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez ————— 2.—
60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király ————— 2.50
61. Boros György: Carlyle ————— 1.20
62. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökaptól a XVI. században ————— 1.50
63. Bíró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blummann ————— 2.—
64. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1932. év ————— 1.50
65. János Elemér: Az irodalomtörténet-írás legújabb irányai ————— 1.50
66. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban ————— 1.50
71. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok ————— 5.—
74. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei ————— 1.50
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török uralom idején ————— 1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év ————— 2.—
80. Bíró József: Magyar művészet és erdélyi művészet ————— 2.—
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme ————— 1.20
82. Grandpierre Edlt: A kolozsvári Szent Mihály-templom története ————— 2.50
84. Kozsoca Sándor: Hírtörök ének Bocskay Istvánról ————— 1.20
85. Révész Imre: Málusz és Kálvin ————— 2.50
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk ————— 2.—
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év ————— 1.20
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar idozsaki sajtótermékek címlapjai ————— 2.—
92. János Elemér: Nyelv és társadalom ————— 1.50
94. Jászay Károly: Magyar lutheránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798—1861) ————— 1.50
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év ————— 2.—
96. Kántor Lajos: Czegléi gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótévedője ————— 2.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás ————— 1.20
98. Lukatos István: A román zene fejlődéstörténete ————— 2.—
100. György Lajos: Dr. Bilay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága ————— 1.20
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei ————— 2.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év ————— 2.—
103. Makkai Endre-Nagy Odán: Adatok régi néphagyományaink ismeretéhez ————— 4.—
104. Szabó T. Attila: Babony története és települése (68 képpel) ————— 4.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937) ————— 2.—
106. Fábán Béla: Nagykezd helynevei ————— 1.—
108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és fazarak ————— 1.20
109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig ————— 2.—
110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága ————— 1.20
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év ————— 2.—
113. Demokos Pál Péter: Zemlén János kézíratos énekeskönyve (XVII. sz.) ————— 1.20
114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyviszonyának szolgáltatása és adózása (1610—1690) ————— 2.—
115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján ————— 1.20
116. Kántor Lajos: Parhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében ————— 1.50
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat ————— 1.—
119. Balogh Árpád: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege ————— 1.20
120. György Lajos: A magyar nábob ————— 1.50
121. K. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Brassovia vár temploma ————— 1.50

122. Valentin Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. évi — 2.—
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez — 1.50
124. Ady László: Magyarokpus helynevei — 2.—
125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága — 2.50
126. K. Sebestyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink — 1.80
127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741–1798). — 1.—
129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán — 4.—
130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói — 2.50
131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi himnusz-minta-rajzok — 2.50
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana — 2.—
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai — 2.—
135. Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig — 2.—
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csüggési magyarokról — 2.50
137. Debreczeni László: Szélejegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához — 2.—
138. Imreh Barna: Mezőbánd helynevei — 3.—
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetetlenség — 2.—
140. Biró Vencel: Gróf Zichy Domonkos Erdélyben — 1.50
141. Entz Géza: A dési református templom — 2.50
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-tördítő — 1.—
143. Herepei János: Könyvészeti tanulmányok — 5.—
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban — 1.50
145. Tóth Zoltán: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése — 2.50
146. Kelemen Lajos: Radnóti László története — 1.—
147. Szabó T. Attila: Déli települése és lakossága — 2.—
148. Tavasz Sándor: A két Apafi fejedelem — 2.—
149. Németh Gyula: Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése — 2.50
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei — 3.—
152. Győrffy István: Erdély virágfalan növényei (Cryptogamae) a kutatás jövője néző megvilágításában — 3.—
153. Balogh Ártúr: Erdély nemzetiségi kérdései — 1.80
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben — 1.50
155. György Lajos: A Benigni-könyvtár — 1.—
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése — 2.50
157. Makrai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben — 2.—
158. Vita Zsigmond: A Bethlen kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században — 1.50
159. Palotay Gertrud—Szabó T. Attila: Mezőségi magyar himnuszok (137 képpel) — 12.—
160. Mikó Imre: A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt — 2.50
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) — 8.—
162. Entz Géza: A középkori székely művészet kérdései (16 képpel) — 3.—
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szöveggyűjtemény — 12.—
164. Kristóf György: Fadrusz Mátyás király és Vörösmariy Szép Ilonkája — 1.50
165. Ferenczi István: Csikkarcsfalvi régiségek — 1.50
166. Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövele előtt — 2.50
167. László Gyula: Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig — 3.—
168. Nagy Jenő: Lakodalmak a kalotaszegi Magyarvalkón — 2.—
169. Mozsolics Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról — 4.—
170. Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén — 2.50

Megrendelhetők a kiadóhivatalban: Kolozsvár, Király-u. 14.

A felsorolásból kihagyott számok elfogytak.